

İLHAN BERK'İN "İSTANBUL" ADLI ŞİİRİNE EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ
BAĞLAMINDA BİR BAKIŞ
AN OVERVIEW OF ILHAN BERK'S POEM NAMED "ISTANBUL" IN THE
CONTEXT OF LITERATURE SOCIOLOGY

NUSRET YILMAZ

Dr. Öğr. Üyesi İğdır Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Assist. İğdir University, Faculty of Science and Literature, Department of Turkish Language and Literature
nusretyilmaz71@hotmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-0350-651X>

Atıf / Citation

Yılmaz, N. 2020. "İlhan Berk'in "İstanbul" Adlı Şiirine Edebiyat Sosyolojisi Bağlamında Bir Bakış".
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi- Journal of Turkish Researches Institute. 69, (Eylül-
September 2020). 279-293

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 26.04.2020
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 11.07.2020
Yayın Tarihi- *Date Published* : 30.09.2020
 : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4374>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by iThenticate programında bu makale taranmıştır.

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi- *Journal of Turkish Researches Institute*
TAED-69, Eylül – September 2020 Erzurum. ISSN 1300-9052 e-ISSN 2717-6851
www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

İLHAN BERK'İN "İSTANBUL" ADLI ŞİİRİNE EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA BİR BAKIŞ AN OVERVIEW OF ILHAN BERK'S POEM NAMED "İSTANBUL" IN THE CONTEXT OF LITERATURE SOCIOLOGY

NUSRET YILMAZ

Öz

Toplumsal bir varlık olarak sanatçının yarattığı edebî eserlerin sosyolojik bir yöntemle incelenmesi, edebiyat sosyolojisinin kapsamına girer. Toplumsal konulara değinen eserlerin aynı zamanda estetik ihtiyacımızı karşılayacak bir düzeyde olması, edebiyat sosyolojisinin temel amacıdır. İlhan Berk'in "İstanbul" adlı uzun şiirinde çerçevesini çizdiği anlam evreni, sanatsal olanla toplumsal olanın bir arada bulunabileceği bir düzlemde şekillenmiştir. İnsanlık tarihinin en kadim kentlerinden biri olan İstanbul'un toplumsal boyutunu öne çıkaran bu şiirin odağında, emektar kitleler vardır. İşçilerin ve küçük esnafların eylemlerinin özne kılındığı bu yazınsal yapıtta, günlük ihtiyaçlarını karşılamak için gün boyu biteviye çalışmak zorunda kalan insanların hayat mücadelelerine yer verilir. Şairi kendine hayran bırakan emek ve iş, İstanbul'un cadde ve sokaklarını sevimli kılan işçi ve esnaflarıyla mümkün olmaktadır. Emeginin sömürüldüğünün farkına vararak sömürülmekten kurtulacakları hâlde bu bilinçten yoksun olan sessiz yığınlar, yine de barındırdıkları değişime ve dönüştürme gücüyle şairi imrendirmektedirler. Şairin emek-sermaye çelişkisinde lehine tavır aldığı işçiler, bilinçlendirildikleri takdirde bu fasit daireyi kırarak ve yeni bir dünya yaratacaklardır.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Sosyoloji, İlhan Berk, Şiir, İstanbul.

Abstract

The study of literary works created by the artist as a social entity with a sociological method is within the scope of the sociology of literature. The main aim of the sociology of literature is that the works addressing social issues are at a level to meet our aesthetic needs. The universe of meaning, which İlhan Berk framed in his long poem, Istanbul, was shaped on a plane where the artistic and the social can coexist. Veteran masses are at the center of this poem, which highlights the social dimension of Istanbul, one of the most ancient cities of human history. In this literary work, where the actions of workers and small trades are made subject, life struggles of people who are forced to work all day long to meet their daily needs are included. Labor and work, which admires the poet, is possible with the workers and craftsmen who make the streets and streets of Istanbul cute. Recognizing that their labor has been exploited, they will escape being exploited, but the silent masses that lack this consciousness still envy the poet with the power to change and transform. Workers whose poet took a favor in labor-capital contradiction will break this simple circle and create a new world if they become conscious.

Key Words: Literature, Sociology, İlhan Berk, Poetry, Istanbul.

Structured Abstract

The space and human factor depicted in Istanbul poetry explains the poet's attitude towards social life, people and life, as well as what kind of mission he placed on poetry. Poets belonging to the pure school of poetry express their own feelings with anxiety to make only fine art, while socialist poets claim that poetry has a social duty. In this regard, Berk, who started to write with a socialist attitude, included in his poetry the life fight of the ordinary man who was trying to meet his physiological and sociological needs. The poet carried the people of Istanbul, who was happy when he got full of consciousness with a conscious choice, and was happy to have a job to do. The themes in this long Istanbul poem, one of Berk's first poetry studies, were examined in the context of the sociology of literature, as it allows analysis with a sociological attention.

It is the result of an attention focused on the social aspect of the city where İlhan Berk, who started the poem with a socialist realistic attitude, lived in Istanbul. Berk, this social poetry II. He wrote before turning to his new poem. In the Second New process, the poet who tries to shape and formalism rather than content tries to reach an abstract language by forcing grammar rules. Berk, who entitled the criticisms that he made the language distorted because of the language saving in the poem, we encounter a poetry structure that he sent in his poetry of Istanbul, before he turned to a poem that excludes the meaning. The poet, who looks at Istanbul from a socialist perspective while describing the streets and streets of Istanbul with his working people, is influenced by the socialist realistic atmosphere at the time he started poetry. The self-consciousness of the poetry subject, reflecting the life of the working class by obeying the class discourse of socialism with a warm human sensitivity, has disappeared and the understanding of "us" has come to the fore.

In this poem where Istanbul's different social classes were created by observing, workers have a special position. Workers leaving their homes to go to work are brave enough to work in workplaces where security measures are provided to a minimum. The power that keeps these veterans, who have to work in bad conditions and troubled jobs, stand up to the chop of the troubled business life, is that they love living "like crazy". The poet, who is involved in observing Istanbul by getting involved in the workers, enjoys watching the seamstress girls, the coal workers, the road works and the ferry workers. According to him, there is nothing as good as seeing people who go to work in the world. It is quite natural that İlhan Berk, like socialist realists who look at life from a left window, shows that he admires the labor of the working class, which he believes will establish a new world. Because, according to them, an egalitarian society will be built only by the strengthening and awareness of its power in the labor-capital conflict.

It is a chance in terms of sociology of literature that a work that is in the interest of aesthetics, which is the mandatory purpose of literature with the social reality that sociology pursues, is satisfactory for two different disciplines. This common expectation, which generally intersects in novels, can easily turn to Berk's Istanbul poetry. In this long poem that he wrote with a socialist realist anxiety, the poet includes observations about the place and human element he witnessed in Istanbul. These people, admired by the poet who expresses the impressions of the work life of the workers and craftsmen with the opportunities provided by the socialist perspective, are of course given by the relations that take place in a social plane. These hardworking masses, lacking the holiness of labor, the consciousness of

working that has the potential to change the world, produce the conditions of a livable world with a business struggle from morning to evening.

The intellectual rhetoric, based on a solid observation, produces a very connotative thematic map to the reader's mind with different images and metaphors. The place where the actions are dominant and the depictions of people are reflected by shaping the poet's worldview. This vast city, with its veteran plots running to produce, to be created, will be reconstructed on human values with its history that gives it its true meaning. The poet feels that this construction will be possible with the awareness of the people who work for the ceaseless at workplaces from morning to evening. Thus, both Istanbul and the masses that create Istanbul will be liberated.

Giriş

Edebi eserin; taşıdığı estetik ve ahenk unsurları sayesinde okuyucuda uyandırdığı estetik zevkin yanında toplumsal, siyasal ve kültürel kodlar taşıyan bir bildirişim vasıtası olduğu gerçeğinden hareketle sosyoloji biliminin ölçütlerinden yararlanarak incelenmesi, edebiyat sosyolojisinin oluşum koşullarını var etmiştir. Edebiyat, toplumdan ve/veya en azından toplum tarafından şekillenmiş bir birey olarak sanatçıdan ayrı düşünülmemeyeceğine göre edebî eser, toplumsal bir üretim olarak kabul edilebilir. Edebî eser gerek tematik düzlemi gerek dilsel koşullarıyla ilintili olduğu toplumsal boyut bakımından sosyoloji ve edebiyatın kesiştiği bir alan olarak belirmektedir.

Edebî eserin açıklanmaya çalışılması sürecinde ifade katmanıyla kavramsal katman arasındaki mesafenin hem art zamanlı hem de eşzamanlı bir okumaya tabi tutularak anlaşılmasına ve zenginleştirilmeye çalışılması, sosyolojik eleştirinin de alanına girer. Türkiye’de edebiyat sosyolojisinin yöntemine dair ilk çalışmayı yapan Nurettin Şazi Kösemihal, edebiyat-sosyoloji ilişkisini yazar, yapıt, basım-yayım ve okuyucu olarak dört boyutta¹ ele alırken edebi eserle toplumsal düzlemin yakın ilişkisini göstermeye çalışır. Toplumsal durum, her dört boyutta da kendi ağırlığını hissettirse bile kurgusal metinle toplumsal realitenin ne derece örtüştüğü hep tartışma konusu olmuştur.

Edebî eserin salt sanatçının ruh durumuyla yorumlandığı psikanalitik yaklaşımların yanında Rus biçimciliği, Çek yapısalcılığı veya yapısöküm gibi biçimsel okuma yöntemleri olmakla birlikte sosyolojik yaklaşım, özellikle edebî eserin göndergesel taraflarına vurgu yaparak bir okuma imkânı sunar. Şüphesiz edebî eser, yaratıcısının duygu ve düşünce dünyasının tamamen bir yansıması değildir. Fakat yazarın muhayyilesinin bir ürünü olan eser, içinde yaşadığı “toplumsal ortamdan beslenmekte”² olan bir yazar tarafından meydana getirilmektedir.³ Eserin kendisi yazarla okur arasında bir iletişim ve anlaşma vasıtası olarak ortaya çıkmakla bir anlam taşıyıcılığı görevini de üstlenmiş olmaktadır. Bu bağlamda eser, toplumsal konsensüs üzerine kurulu bir dil ve anlam ajandasına sahip söz ve sözcükler

¹ Nurettin Şazi, Kösemihal. (1967). “Edebiyat Sosyolojisine Giriş”. *Sosyoloji Dergisi*, 19-20.

² Köksal Alver. (2012). *Edebiyat Sosyolojisi*. Ankara: Hece Yayınları. s.13

³ Eser toplum ilişkisi konusunda Lanson, paralel belirlemelerde bulunur: “Her edebiyat eseri bir sosyal olaydır. Ferdin eseridir ama ferdin içtimai eseridir. Edebiyat eserinin ana özelliği, fertle toplum arasında bir bildirişim (communication) vasıtası olmasıdır... Fert belli bir okuyucuya hitap eder. Söyleyeceklerini ona göre seçer ve ayarlar. Yazmak bir davete icabet etmektir. Eseri okuyucu ısmarlar. Farkında olmadan ısmarlar.” Bk. Gustave Lanson. (2017). *Edebiyat Tarihinde Usul*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları. s.29

yardımıyla gerçekleşir. Böylelikle eserin yazılıp anlaşılmasında dilin toplumsal bağlamı olmazsa olmaz bir surette anlaşma imkânları sunarak eserin toplumsal yönünü güçlü bir şekilde hissettirir. Wellek de edebiyatı “toplumun yarattığı dili” kullanmasından ötürü bir sosyal kurum olarak değerlendirir.⁴

Koordinatlarını toplumsal uzlaşmanın belirlediği anlama ve anlatma olayı, yazarın bireysel yaratıcılığıyla birleşerek edebî eserdeki sosyolojik detayları vermiş olur. Bireysel bir çabanın ürünü olan eser yazılma esnasında bir okur profiline seslenmek üzere düzenlenir.⁵ Yazarın içinde bulunduğu toplumu veya toplumun şekillendirdiği bireyin özelliklerini göz önüne alarak yazdığı eserin anlamsal bütünlüğü için gerekli olan anlaşılma ihtiyacı, yapıtın oluşum sırasındaki “bitmemişliğini”⁶ belirtir. Böylece edebî eseri okumakla tamamlayan okurun toplumsal boyutu, onun içeriğinin niteliğini de belirlemiştir. Sanat eserinin anlamı ve değerini topluma hizmetle ölçen Platon, “rasgele kişilerin” değil, “en iyilerin ve gereğince eğitim görmüş olanların” hoşuna giden sanat eserinin güzel olduğu kanaatinde-dir.⁷ Platon, sanatsal eseri taklidin taklidi olarak sıradanlaştırırken bile onun toplumla bağını koparmamıştır. Platon ve Aristoteles’in taklitle ifade ettiği sanatsal üretimin daha sonra “ayna” metaforuyla sosyal yaşamın yansıdığı bir nesneye dönüşmesi, sanat-eser-toplum ilişkisinin ne derece güçlü olduğunu göstermektedir. Marx ve Lenin gibi toplumcu düşünür ve aktörlerin Dostoyevski ve Tolstoy gibi yazarların eserlerine dikkatlice eğilmeleri⁸, toplumu analiz etmek için edebî eserin verdiği imkânlardan yararlanmak istemeleri bu gücün farkına vardıklarının işaretidir.

Toplumsal bağlamda yapılacak bir okuma denemesinde edebiyat sosyolojisi ister istemez Marksist eleştirinin çekim alanına girer. Toplumsal kurumları altyapı ve onun üzerine şekillenen üstü yapı şeklinde formüle eden Marksist teorinin edebî eserin kurgusunu, toplumsal yapının iktisadi temellerine bağlaması, yazarın kişisel özelliklerini sıfırlayan bir yaklaşım olarak fazlaca iddialı olsa da *son tahlilde* gerçeğe yakındır. Toplumsal kurumların tümünü birbiriyle ilişkili gören ve onu da iktisadi yapıya indirgeyen Marksist estetik, Stendhal’ın “ayna” metaforuyla -roman özneline- edebiyata biçtiği rolle de buluşunca edebî eserin toplumsal yapının sanatsal bir versiyonu olduğu gerçeğine ulaşılır. Bu indirgemeci yaklaşımın en büyük handikabı kurgusal metnin gerçeklikle koşutluğunun sorgulanmamasıdır.

1934 yılında toplumcu gerçekçiliğin ilkelerinin belirlendiği Birinci Sovyet Yazarlar Birliği Kongresinde konuşan Karl Radek, edebiyata sosyal bir amaç belirlerken, gerçekliği olduğu gibi bilmenin yetmeyeceğini, onun nereye doğru hareket edeceğini bilmenin

⁴ René Wellek-Austin Warren. (2011). *Edebiyat Teorisi*. İstanbul: Dergâh Yayınları. s.107

⁵ Cervantes’in Don Quijote’nin önsözünde okuruna seslenirken kendisini kitabın “ivey babası” olarak tanıtmayı, okuru eserin gerçek yazarı olarak işaret etmenin başka bir ifadesidir. Bkz: Jale Parla. (2015). *Don Kişot’tan Bugüne Roman*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.24

⁶ Maurice Blanchot. (1993). *Yazınsal Uzam*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s.194

⁷ Platon. (2007). *Yasalar*. İstanbul: Kalcı Yayinevi. s.94

⁸ Dindar kimliği belirgin olan Tolstoy’un bizzat Lenin’den büyük övgüler alması, eserlerine yansımış toplumsal özellikleri yansıtmaktaki becerisindedir: “Tolstoy köylü Rusya’nın, feodalitenin ve köy yaşamının mükemmel bir eksperiydi. O, dünya literatürünün en yaratıcı yapıtlarından olan bu yaşamı resmetti... Son eserleri ile birlikte kitlelerin tahakküm altında tutulmasına, yoksulluğa, köylülerin ve küçük toprak sahiplerinin yıkımına, tepeden turnağa tecavüze ve riyakârlığa dayanan bugünkü kilise ve devlet düzenine, hâkim ekonomik ve sosyal yapıya karşı ağır bir eleştiriye girişti.” Bkz: V. I. Lenin. (2003). *Devrimin Aynası Tolstoy*. İstanbul: YGS Yayınları. s.27

gerektiğini söyler. Ona göre gerçekliğin işlenmesinin bizi ulaştıracağı hedef, uluslararası proletaryanın zaferidir.⁹ Edebî eseri basit bir propaganda ve iletişim nesnesine dönüştürme riski olan bu tutumun farkına varan Goldmann gibi eleştirmenler, eserin toplumsal bağlamından hareketle içerdiği *kolektif bilincin*, ancak vasat eserlerde görülebileceği uyarısında bulunurlar. Onlara göre edebî eserin karakteri, bazı sosyal grupların zihinsel yapılarıyla benzerlik gösterebilir, buna karşı sanatçının kendi kişisel özgürlüğü de korunmalıdır. Bu bağlamda Goldmann, eseri kolektif bilincin bir yansıması olarak gören içerik sosyolojisinin yaklaşımını eksik görerek eserin, kolektif bilinci yaratan gruptaki üyelerin düşündüklerinin, hissettiklerinin ve anlamını bilmeden yaptıklarının bilincine varmalarıyla vücuda geldiğini söyler.¹⁰

Din, gelenek ve kanun gibi sosyolojik olgularla edebiyatın karşılıklı etkileşimini incelemeye¹¹ çabalayan Madame de Stael'den itibaren sosyal bir varlık olan insan ile onun ürettiği edebî eserlerin içerikleri sosyolojiyle edebiyatı buluşturmaya bir zemin hazırlamıştır. Aslında tüm toplumsal kurumları iktisadi yapıya bağlayan Marks ve insan davranışlarının temelinde libidoyu gören Freud'un basite indirgeyici yaklaşımları daha sonraları aşılarak çeşitlendirilmiştir. Freud'un bilinçaltı kuramını geliştirerek onu kolektif imajlarla buluşturan Jung, insanoğlunun tüm davranışları gibi edebî üretimi de yazarın ruhunda yankı bulmuş ortak bilincin gerçek kompleksleriyle arketip imajların bir ürünü olarak görür.¹² Edebî eseri, kolektif bilincin bir ürünü olarak kabul ettiğimiz anda eserin iki yönlü ilişkisini de sağlıklı bir zemine oturtmuş oluruz. Yazarla okuyucu arasında çift yönlü bir iletişim vasıtası olarak içerdiği mesaj, yazardan okuyucu topluluğuna yayılır, okuyucunun esere tepkisiyle de yazarın etkilenmesi¹³ gündeme gelir ki bu, edebî eserin toplumsal bağlamını ele verir.

Sanat eseriyle toplum arasındaki ilişkinin epistemolojik bağlarına değinen Tanpınar'ın klasik şiirimiz hakkında yaptığı mülahazalar, edebiyat sosyolojisinin ufkunu tayin etmektedir. Klasik şiirimizin anlam ve hayal boyutuna değinen yazar, Osmanlı toplumunun sosyopolitik yaşamının merkezi konumunda bulunan sarayın ve sarayda oturan hükümdarın şiire de güçlü bir biçimde hâkim olduğunu söyler. Kâinata Allah'ın, yerde sultanın, hayvanlar arasında aslanın ve bitkiler âleminde de gülün mutlak hâkimiyetiyle biçimlenen episteme, klasik şiirin eksenini de belirlemiştir. Sevgilinin tüm tavır ve hususiyetleriyle hükümdara benzetildiği bu şiir geleneğinde aşk, "*sosyal rejimin ferdi hayata aksi olan bir kulluktur.*"¹⁴ der. Sevgilinin bütün davranışlarının hükümdara öykünerek tespit edildiğine dikkat çeken yazar, sevgilinin sevmemekle birlikte, seilmeyi de "*bir nevi tabi vergi gibi*" kabul ettiğini, isterse -hükümdar gibi- lütuf ve ihsanda bulunduğunu dile getirir. Tanpınar'ın saray konseptiyle ilişkilendirdiği klasik şiirimizdeki sevgili imgesine Namık Kemal de *Celal Mukaddimesi*'nde hücum eder. Divanlara konu olan sevgilinin somutlaştırıldığında "*maden elli, deniz gönüllü, ayağını Zuhal'in tepesine basmış*", "*boyu serviden uzun, beli kıldan ince, ağzı zerreden ufak*" sevgili, hükümdarlar gibi "*kılıç kaşlı,*

⁹ Herbert Read. (2018) *Sanat ve Toplum*. İstanbul: Hayalperest Yayınları. s.164

¹⁰ Lucien Goldmann. (2005). *Roman Sosyolojisi*. Ankara: Birleşik Yayınevi. s.78

¹¹ Madame de Stael. (1989). *Edebiyata Dair*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları. s.1

¹² Guy Michaud. (2012). "Bir Disiplin Olarak Edebiyat Sosyolojisinin Kurulması". *Edebiyat Sosyolojisi*, Ankara: Hece Yayınları. s.59

¹³ Robert Escarpit. (2006). "Edebiyat Sosyolojisi". *Edebiyat Sosyolojisi*, Ankara: Hece Yayınları. s.70-71

¹⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar. (1988). *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi. s.6

kargı kirpikli"¹⁵ bir imgedir. Edebiyatımızın seyrini tarihsel ve toplumsal bağlamıyla değerlendiren Tanpınar'ın "*eski şiirimiz*"i her şeyden önce "*içinde doğduğu ve bağlı bulunduğu içtimai sistem*"in¹⁶ bir ürünü olarak belirlemesi, edebiyat-sosyoloji diyalektiğini vermesi bakımından önemlidir.

Hatırlanması gereken bir diğer nokta da yazınsal türler içerisinde daha çok romanın, sosyolojik açıdan ele alınmış olmasıdır. Bu tercih, romanın en ilgi çekici edebî tür olmasından değil, diğer türlerden daha belirgin biçimde, eserdeki olay ve yorumlama süreçlerinin ortaya çıktığı toplumsal koşullar ve çevre ile daha sıkı ilişkide olduğu içindir.¹⁷ Sosyoloji ve edebiyatın ortak ilgi alanına giren bir eserde farklı yöntem ve ilgileri olan bu iki disiplinin beklentileri de farklı olacaktır. Sosyoloji, eserde bir şeylerin anlatılmasına ve anlatılan şeyin toplumsal gerçeklikle uygunluğuna önem verirken edebiyat, anlatılanın gerçekliği yanında onu edebî bir eser yapan özelliklere de dikkat eder. Daha öz bir ifadeyle sosyoloji konunun gerçekle uyumu nispetinde geçerliliğine, edebiyat da anlatılanın dil ve biçimi bakımından uyandıracığı estetik etkiye yoğunlaşır. Beklentileri farklı bu iki türün ilgisini çekecek eser, hem toplumsal kesimleri yansıtabilmeli hem de okuyucudaki estetik zevki tatmin edecek bir düzeyde olmalıdır. Sosyolojinin eserin kendisini, yazarını, yazıldığı dönemin koşullarını göz önüne alarak ve yazıldığı dönemin toplumsal özelliklerini tanımak maksadıyla girdiği çabada peşine düştüğü yalın gerçekliğin ifşası, edebî eserde ancak hissettirecek bir tema olarak dikkate alınır. Dolayısıyla yazınsal eserdeki kurgusal kahramanların bireysel dünyasına yöneltilmiş dürbün, bir sosyoloğa göre tersinden tutulmuştur.

Edebî eser, mutlaka bir toplumsal yapıyı veya kabuller zincirini yansıtacaktır. Sadece, metinlerde sözü edilen sosyal olayları algılama basitliği dışında, yazınsal eserlerde yer alan karakterlerin ve buna bağlı olarak şair ve yazarların, hayata bakış açıları ve sahip oldukları değerler, eserin sosyal zeminini oluşturur. Her roman, hikâye kahramanı veya şiire konu edilen kişi veya kişiler, birer bireysel ve toplumsal değerler dizisini yansıtır. Bu yüzden onlar, tüm iyi ve kötü yönleriyle, edebiyat sanatçısının belleğindeki toplumsal birikimlerin izlerini taşırlar.¹⁸ Belirli bir tarihsel dönemi veya o dönemdeki toplumsal haritayı incelemek isteyen sosyal tarihçilerin malzeme deposu, toplumda siyasal bilinç oluşturmak için edebî eseri bir propaganda vasıtası olarak görmek isteyenlerin yaklaşımlarındaki sığlık bir tarafa bırakılırsa sosyolojik yöntemlerle dikkate alınacak edebiyat, estetikten taviz verme taraftarı değildir; çünkü edebî eserin (şiir, roman, hikâye vd.) ne anlattığı kadar nasıl anlattığı da önemlidir.

"İstanbul" şiirinde betimlenen mekân ve insan faktörü, bize şairin toplumsal yaşama, insanlara ve hayata yönelik tavrını gösterdiği gibi şiire ne tür bir misyon yüklediğini de izah eder. Öz şiir ekolüne mensup şairler, kendi hislerini salt güzel sanat yapmak kaygısıyla dile getirirken toplumcu şairler, şiirin toplumsal bir görevinin olduğu iddiasındadırlar. Bu bakımdan toplumcu bir tavırla yazmaya başlayan Berk, bu şiirinde, fizyolojik ve sosyolojik ihtiyaçlarını karşılama peşinde koşan sıradan insanın yaşam kavgasına yer vermiştir. Şair burada bilinçli bir tercihle karnı doyduğunda mutlu olan, yapacak bir işi olduğu için sevinen

¹⁵ Namık Kemal. (1310). *Celâleddin Harzemşâh*. İstanbul: Kanun-u Esasi Matbaası. s.4-5

¹⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar. *a.g.e.* s.10

¹⁷ Trevor Noble. (2006). "Sosyoloji ve Edebiyat". *Edebiyat Sosyolojisi*, Ankara: Hece Yayınları. s.31-52.

¹⁸ Ejder Çelik. (2013). "Edebiyat Eseri Toplumun Aynasıdır: Edebiyat ve Sosyoloji İlişkisi Üzerine". *Türk Dili, Türk Dil Kurumu Yayınları*. 738. ss.59-64

İstanbul halkını şiirine taşımıştır. Berk'in ilk şiir çalışmalarından biri olan bu uzun "İstanbul" şiirindeki temalar, sosyolojik bir dikkatle tahlile imkân verdiğiinden edebiyat sosyolojisi bağlamında incelenmiştir.

"İstanbul" Şiirine Sosyolojik Dikkatle Bakmak

Şiire toplumcu gerçekçi bir tavırla başlayan¹⁹ İlhan Berk'in *İstanbul*'u yaşadığı kentin sosyal yönüne yoğunlaşmış bir dikkatin sonucudur. Berk'in toplumsal önermesi olan bu şiiri "Çağımızın şiiri bir şey söylemek için yazılmıyor artık. / Bir hiçtir şiirin konusu, bir hiçten doğar. / İkinci Yeni anlatılmayan şiirden yanadır."²⁰ ifadeleriyle tanımladığı II. Yeni şiirine yönelmeden önce yazılmıştır. İkinci Yeni sürecinde içerikten ziyade biçime, biçimciliğe yönelen şair, gramer kurallarını zorlayarak soyut bir dile ulaşmaya çalışır. Şiirdeki dil tasarrufundan dolayı dili bozduğuna dair yapılan tenkitlere hak veren Berk, anlamı dışlayan bir şiire²¹ yönelmeden önceki dönemine ait "İstanbul" şiirinde, göndermeleri sağlam bir şiir yapısıyla karşılaşırız. İstanbul'u caddeleri ve sokakları yanında, çalışan ve didinen insanlarıyla betimlerken toplumcu bir perspektiften bakan şair, şiire başladığı dönemdeki toplumcu gerçekçi atmosferin etkisindedir. Sıcak bir insani duyarlılıkla toplumculuğunun sınıfsal söylemine uyarak çalışan sınıfın hayatını yansıtan şiir öznesinin "benliği kaybolmuş" ve "biz" anlayışı ön plana çıkmıştır.²²

Manisa doğumlu İlhan Berk'in "İşte kurşun kubbeler şehri İstanbul'dasın"²³ dizisiyle başlayan bu uzun manzumesinde, İstanbul'u tanımaya çalışan bir sanatçının gözlemlerine yer verilmiştir. Kentleri en büyük tutkularından biri olarak tanımlayan şair, kendisini "önce bakan, sonra gören, sonra yapan" biri olarak tanıtır.²⁴ Kapsamlı gözlemlerin bir sonucu olan İstanbul şiirinin ilk parçasında koyu tonlar kullanılarak çizilen İstanbul tablosu "kurşun kubbeler"den "kaçan bulutlar"a, ağlayan Ayasofya'dan "kirli göğe" her yer, karamsarlık aşıl原因an bir monotonluk içindedir. Farklı dinlerin kutsal mekânlarının şairde bıraktığı bu karamsarlığa, "sokak sokak", "çarşı çarşı", "ev ev" duran insanlar da eklenir. İnsan türünün psiko-sosyal yapısını daha önceki dönemlere nazaran daha hızlı ve yıkıcı darbelerle müdahale eden modernitenin kent üzerinden dayattığı yaşam, ekonomik endişelere bağımlı bir tarzı zorunlu kılmaktadır. Doğadan koparak caddelere, sokaklara, evlere ve iş yerlerine taksim edilen insanlar, sırayla ve mekanik bir programla sabah akşam bir mekândan diğer mekâna doğru akarak yaşamaya zorlanmaktadır. Aslında iş bölümüyle temellenen modern çağın sorun üreteceğini Marx, Durkheim ve Weber gibi düşünürler daha önceden görmüşlerdir. Her biri farklı bir reçete öne sürse bile modern endüstriyel iş yaşamının insanlığını sıkıcı ve yeknesak bir çalışma disiplini altına sokan alçaltıcı sonuçlarının farkındadır.²⁵

Sanayileşmeyle birlikte kasaba ve kentlerin büyümesi, iş kollarının ayrışarak zenginleşmesi yeni bir çalışan ihtiyacı doğurunca, kırsal yörelerden kentlere doğru bir akın

¹⁹ Tark Özcın. (2017). *Aykırı ve Şair İlhan Berk*. İstanbul: Kesit Yayınları. s.33

²⁰ Asım Bezirci. (2005). *İkinci Yeni Olayı*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın. s.20

²¹ Özdemir İnce. (2011). *Şiir ve Gerçeklik*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları. s.103

²² Tark Özcın. *a.g.e.* s.89

²³ İlhan Berk. (2018). *Eşik 1947-1975*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s.15

²⁴ Cüneyd Ayrıl. (1981). "İlhan Berk'le Cehennem İlişkileri Üzerine Söyleşi". *Oluşum Dergisi*. Ankara. s.7-10

²⁵ Anthony Giddens. (2016). *Modernliğin Sonuçları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları. s.15

başlar. İkel üretim ihtiyacını yeterince karşılamadığı işsiz güçsüz kitlelerin akın etmesiyle kasaba ve kentlerde işçi sayısı gittikçe kabarmış ve yeni bir kent sosyolojisi doğmuştur. Böylece kentlerin kenarlarında sağlıksız ortamlarda yaşayan ve sefil çalışma koşullarında hayatını kazanmak zorunda kalan bir proleterya sınıfı oluşur.²⁶ Fransız Devrimi'yle birlikte krala ve aristokrasiye karşı güçlerini test eden bu sınıf, daha sonra eşit yurttaşlık haklarına kavuştuğu hâlde eşit ekonomik fırsatlara ulaşamaz. Böylece Burjuvaziyle başlayan yeni paradigma işçi sınıfının bilinçsiz de olsa ortaya çıkmasıyla sonuçlanır. Artık kentler, bir patrona binlerce işçinin düştüğü, ekonomik ilişkiler üzerine şekillenen bir mekân hâline gelir.

İstanbul'un farklı sosyal sınıflarının gözlemlenerek oluşturulduğu bu şiirde, işçilerin özel bir konumu vardır. İşe gitmek için evlerinden çıkan "sarı uzun yüzlü" işçiler, güvenlik tedbirlerinin asgari düzeyde sağlandığı iş yerlerinde çalışacak kadar "cesur"durlar. "Dar kapanık yerlerde" ve "sıkıntılı işlerde" çalışmak zorunda kalan bu emektarları, sıkıntılı iş hayatının kıyıcılığına karşı ayakta tutan güç, yaşamayı "deli gibi" sevmeleridir. İşçilere karışarak İstanbul'u gözlemlemeye çıkan şair, işlerine "sarmaş dolaş" yürüyerek giden dikişçi kızlar, "saçları darmadağın asık suratlı"²⁷ kömür işçisi delikanlılar, yol ameleleri ve vapur işçilerini seyretmekten haz almaktadır. Ona göre, "dünyada işlerine giden insanları görmek kadar güzel bir şey yoktur."²⁸ Hayata sol bir pencereden bakan toplumcu gerçekçiler gibi İlhan Berk'in de yeni bir dünyayı kuracağına inandığı işçi sınıfının emeğine hayranlık duyduğunu belli etmesi gayet doğaldır; çünkü onlara göre, eşitlikçi bir toplum, ancak emek-sermaye çelişkisinde emekçi kesimin güçlenmesi ve gücünün bilincine varmasıyla inşa edilecektir.

Arkadaşı Engels'le birlikte yazdığı *Komünist Manifesto* 'da "Avrupa'da bir heyula kol geziyor."²⁹ diyerek müjdesini verdiği komünizmi, büyük oranda işçi sınıfının mücadelesine bağlayan Marks, uğrunda mücadele ettikleri yeni bir dünyanın sahibinin *proleterya* olacağını haykırır. Tarihin değişim motorunu üretim ilişkilerine dayayan Marks, toplumun temelini ekonomik yapıya oturtur. Toplumsal kültürü meydana getiren tüm dinamiklerin ekonomik eksende geliştiğine ve din, sanat, hukuk gibi tüm kurumların da ekonomik yapının bir ürünü olduğuna inanan *Manifesto* yazarları, toplumsal çatışmanın temelinde de emek-sermaye çelişkisini görürler. Dolayısıyla, toplumların tarihini sınıf mücadeleleri tarihine dayandırır.³⁰ Daha *Manifesto* 'dan önceki yazılarında sermayenin, toprak mülkiyetinin ve emeğin ayrılmasının işçiler açısından öldürücü bir durum olduğunu³¹ söyleyen Marks, işçilerin bunun farkına vararak bu fasit daireden kurtulabileceklerini savunur. Berk'in görmekten zevk aldığı insanlar, sabah olunca işine koşan ve üretmenin verdiği hazla hareket eden işçilerdir. İşlerine gitmek için acele eden insanların doldurduğu caddeleri gördükçe şairin geleceğe dair umutları artmaktadır.

İstanbul'a rengini veren sosyokültürel ve sanatsal yapıları farklı bir pencereyle bakan şairin nazarından hiçbir ayrıntı kaçmaz. Boğazdaki balıkların bile "ağlayacak" hâle geldiği bu yaşam dizgesinde İstanbul, "açları tokları hastalarıyla" hep toplu acı çekilen bir

²⁶ Egon Ernest Begel. (1996). "Kentlerin Doğuşu". *Cogito*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. ss.7-16

²⁷ İlhan Berk. *a.g.e.* s.15

²⁸ İlhan Berk. *a.g.e.* s.16

²⁹ Karl Marks, Friedrich Engels. (2015). *Komünist Manifesto*. İstanbul: Yordam Kitap. s.21

³⁰ Paul Sweezy. (2015). "Manifesto'nun Tarihsel Önemi". *Komünist Manifesto*, İstanbul: Yordam Kitap.s.121

³¹ Karl Marks. (2017). *1844 El Yazmaları*. İstanbul: Birikim Kitapları. s.18

mekândır. Her yer ve canlının uykudan uyandığı sabah vaktini betimleyen şair, kepenk gürültülerinden, silinen camlardan, tramvayın hareketinden, yaşamın tekrar canlandığını ve eli iş tutan herkesin işe koştuğunu görmektedir: “Edirne tramvaylarında iğne atsan yere düşmez.”³² İnsanların büyük kitleler hâlinde işlere hücum ettiği bu kentte “sanki bir can pazarı kurulmuştur.” Ticaret ve iş bölümü üzerine kurulu kent yaşamında tüm faaliyetler bir pazar mantığına üzerine oturtulmuştur. Kapitalist modernitenin yaşam dizgesine ağır ifadelerle saldıran Berk, tacirlerin bu pazarlarda “uyuyan şehirleri”, “evlerini” ve “Allahı” sattığını söylemektedir. Haksız sermaye birikimi ve adaletsiz paylaşım temelinde inşa edilen bu dizgede, tüm değerler satılığa çıkarılmıştır. Sadece ihtiyaçlarının, arzularının ve isteklerinin tatmin edilmesini bekleyen sermayedarlarla; yalnızca bu beklentileri karşılayabildiği ölçüde anlam ve değer kazanan emektarların³³ karşıtlığıyla biçimlenen modern dizgede şairin tercihi, ürettiği hâlde sömürülen yığınların lehinedir.

Şiirini sermaye ve emek karşıtlığına koşut bir eksende kuran İlhan Berk, tüm kutsallarını pazara çıkaran sermayedarları deşifre ettikten sonra çalışmaya koşan yığınları anlatır. İşçilerin ve emeğiyle geçinen esnafın işe gitmek için evlerinden çıktığı saatlerdeki gönencini “Bu saatlerde İstanbul insanı deli eder.” dizesiyle dile getirir. Şairin gerekçesi gayet açıktır:

*“Bu saatte yeryüzü çalışan insanların elindedir
Bu saatte düşman uykudadır
İstanbul’un çalışkan fakir halkını
İşleri başında görüyorum
Kapanık sokaklarda kunduracılar
Bazıları elektrik bazıları gaz lambası altında çalışıyor
İki yana açılmış kollarıyla havalanmak üzere olan kuşlara benziyorlar
Hepsinin başları önlerinde
Hepimiz ayaklarımızın rahatlığını ellerine bırakmışız
Memnunuz”³⁴*

Çalışanların bir günlük yaşantısını farklı evreleriyle anlatan şair, işçilerin dünyayı değiştirmeye gücüne sahip emeklerinin farkına varmadığını gözlemlemektedir. Hiçbir zaman “büyük ve ölmez oldukları”nın farkında olmayan bu kitle, dünyaya sadece “çalışmaya ve ceefa çekmeye geldiklerine” inanmaktadır. Ömür boyu çalışmak dışında herhangi bir gelecek tasavvurunda bulunmayan bu insanlar, yaptıkları işin yaşamsal değerini sorgulayacak bilinçten yoksundur. Marks’ın insan bilincinin yaşadığı ortamın ürünü olduğuna dair önermesi³⁵ burada somut bir karşılık bulmaktadır. Okuyanlara “yeryüzümü unutturan” kitaplarla ilişkisi sadece tozunu alarak tekrar raflara yerleştirmek ve uygun bir fiyata satmak olan kitapçı, yaşadığı dünyayı değiştirme potansiyeli taşıyan kitabın ve çalışmanın gücünden

³² İlhan Berk. a.g.e. s.17

³³ Zygmunt Bauman. (2017). *Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına mıdır?* İstanbul: Ayrıntı Yayınları.s.66

³⁴ İlhan Berk. a.g.e. s.17

³⁵ Marks, insanların varlığını belirleyen şeyin bilincleri olmadığını, tam aksine onların toplumsal varlıklarının bilinclerini şekillendirdiğini söyler. Bk. Karl Marks. (2011). *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*. Ankara: Sol Yayınları. s.25-26

habersiz bir faaliyet içindedir. Bu bal üreten arının ürettiği balın değerinden habersiz olması gibi bir şeydir.

İstanbul'un "*küçük insanları*" işlerinde çalışırken, kendisi de onların "*arasında*"dır. Şair, emeğiyle geçinen bu küçük insanların gözlerinde, insanoğlunun "*ümitli ve emin dünyası*"nı görür. Elleriyle helal bir yaşamın temellerini atan bu "*cesur ve mağrur*" yığınlar, "*işin ve çalışmanın o hür, o kardeş dünyasına doğru yola çıkmışlardır.*"³⁶ İşçilerin dünyasını betimlerken büyük şehirleri hatırlayan şair, yaşam kavgasına giren işçilerin büyük şehirlere yönelik zayıf ve eksik bilincine karşı kendi fikirlerini de hissettirmekten imtina etmez. Aslında Simmel'in de işaret ettiği gibi *metropol*, farklılıklara bağımlı bir mahluk olarak insanı taşra hayatının gerektirdiğinden daha çok bilinçliliğe mecbur eder; çünkü kasabalardaki duygulara ve duygusal ilişkilere dayalı ruhsal yaşamın tersine, metropoldeki hayatın karakteri esasen düşünseldir.³⁷ Metropollerin zihinsel olarak gelişmiş; fakat iktisaden zayıf kalmış küçük insanları öğüten sistemini iyi bilen şair, bu mekânlara karşı "*daha kahırlı*", "*daha kindar*", "*daha söylenmez şeyler*"³⁸ düşünmektedir.

İki kutuplu bir düzlemde kurgulanan şiirde, duvarlarında gümüş İsa'lar ve ezan sesleriyle silüeti çizilmiş İstanbul, mavi göğü yerinden oynatan güzelliği ve iştaha gelen sokaklarıyla tasvir edilirken, şiire kadın girer. Sosyal yaşamın en merkezî imgesi olarak kadın, "koltuğunda bir İncil"le kiliseye gitmektedir. Kiliseye giden kadın haricinde "*kırmızı saçlı kız*", ve "*çingene kız*"dan oluşan bu kadın imgesi, şairin sosyal yaşamın farklı renklerini vermek için kullanılmaktadır. Kadını eve hapseden geleneksel toplumlardan farklı bir kentten verilen bu ayırt edici özelliklerle İstanbul, çoğulcu bir kültürün izlerini taşır. Caddedeki insanlarla kardeş olma, onlarla empati kurma istenci gösteren şiir öznesi, "*aşktan ve kadından bahseden saf insanlar namına ağlamak*"³⁹ ister. Şiir öznesinin temel gayesinin bu duygulanım üzerine kurulduğu manzumede bilinç düzlemi, emeğiyle geçinen saf insanlar adına taraf tutmaktır. Sanatçının yerinin çalışan ve didinen insanların yanında olduğunu sezdirmeye gayret eden şair, iskambil oynayan işçilerin tanıdığı, "*mahzum insanlar*" için ağlayan sorumluluk bilinci yüksek ve toplumsal eşitsizlikte zayıfın tarafını tutan bir kişiliktir.

Toplumsal katmanların bilincinde olan şiir öznesi, şiirde kullandığı detaylarla hem kendi farkındalığını göstermek hem de bu farkındalığı bize hissettirmek için şiirin bütününe yaymaktadır. Avrupa'yı bir enkaza çeviren ve milyonlarca insanın ölümüyle sonuçlanan II. Dünya Savaşı'nı ifade ederken politik tutumunu da "*Hamdolsun Hitler Mussolini ölmüştür.*"⁴⁰ dizesiyle bize duyurmakta sakınca görmeyen şair, bu haberleri "*yalınayak çocukların*" sattığı gazetelerden almıştır. "*Dağ oyuklarına sokulmuş*" Anadolu kasabalarında yaşayan halkın ufalıp "*çöpe dönmüş*" bedenleri, İstanbul'da "*ekmek yağ kömür sıkıntısı*" çeken insanlarıyla memleket tamamen sefalet çekmektedir. İstanbul, memleketteki bu sefaleti hisseden şairle aynlaşımıştır:

³⁶ İlhan Berk. *a.g.e.* s.19

³⁷ Georg Simmel. (2015). *Bireysellik ve Kültür*. İstanbul: Metis Yayınları. s.318

³⁸ İlhan Berk. *a.g.e.* s.19

³⁹ İlhan Berk. *a.g.e.* s.20

⁴⁰ İlhan Berk. *a.g.e.* s.21

"İstanbul mahzun avare çıplak
Bir ince gömlek arkasında
Çalışan insanların alın terinden
Çalışan insanların emeğinden"⁴¹

Halktan yana açıkça tavır alan şairin, gözlemlediği tüm durumlarda tutumu nettir. Hayatlarını kazanmak için küçük dükkânlarında işleyen, çalışan işçi ve esnaf takımının faaliyetlerinden hoşlanan şair, "böyle hep insanların arasındayım, yürüyorum", "bu dar sokağı seviyorum" diyerek hayatla kendi arasındaki mesafeyi sıfırlamaya çalışır.

Şairin hümanist karakterinin somut bir imgesi olan İstanbul'un kozmopolit yapısı, gayrimüslim yoğunluklu bir sokak üzerinden tasvir edilir. Eski aşk plaklarının çaldığı, kadınların kendilerini ifşa etmekten çekinmediği, sarhoşların, gitar çalan delikanlıların, Yahudi çocuklarının, camilerin ve karınca gibi çalışan insanların oluşturduğu insan mozayikine İtalyan Kilisesi'nden yayılan duaların karıştığı bu sokakta, "artık hiç kimseyi beklemediği" için neşeli olan kadınlar gelip geçer. Gayrimüslimlerin yoğunlukta olduğu sokakları tasvir eden şairin dikkatini, rahat hareket eden kadınlar çekmektedir. O, Ermeni Kilisesi'nin çan sesleriyle ezan seslerinin karıştığı bu sokaklarda hayatın tüm yönlerini iyi kötü tecrübe etmiştir. Şiir öznesi, sıkıntılı kadınları, işe koşan insanları, evleri, camileri, kiliseleri hülasa bütün "sıkıntı" ve "neşeyi" bu sokaklarda görmüştür. Sokak şair için hayatın ta kendisidir.

Varoluşumuzun konumlandığı yer olarak mekânın⁴² varlıkla ilişkisini dil üzerinden tespit etmeye çalışan Heidegger, varım (ich bin) kelimesindeki "bin" in ikamet ediyorum anlamındaki "bauen" kökünden türetildiğini dolayısıyla var olmakla bir mekâna konumlanmanın birbirinden ayrı düşünülemeyeceğini ifade eder. Heidegger'in "iskân" ile "inşa" arasında kurduğu bağlamsal ilişkinin⁴³ ışığında şairin İstanbul'a ve sokaklara yönelik ısrarını da anlamlandırabiliriz. Şair, hayatın nabzının attığı, İstanbul'a gerçek karakterini veren bütün canlılığın hissedildiği sokaklarda bütün renkleriyle toplumu gördüğü gibi, iş ve emek mücadelesinin somut koşullarına da tanık olur. Burada mekân, somut ölçeklerle ölçülebilen alan olmaktan öte toplumsal çevre bağlamında şairin perspektifine yansımaktadır. Toplumsal çevre de kişinin bilinç/bilinçdışı tüm kazanımlarının temel bağlamıdır. Zira bireyin ruhsal durumu, geçmiş bilgilerin biriktirilmiş bir hâli olan kavramlar ve fikirler yoluyla toplumsal bağlamlara göndermeler yapmak suretiyle derinleşebilir.⁴⁴

Sabahın ilk ışıklarıyla evlerini terk edip işe koşan insanları anlatmakla başlayan şair, akşam iş bitişi İstanbul'un aldığı hâli de betimler. "İstanbul çalışmaktan yorulmuş dönüyor."⁴⁵ dizesiyle İstanbul'un emekçi tarafını belirginleştiren şair her tarafta üreten ve helal rızkının peşinden koşan halkının ter kokusunu hisseder. Dört yanın akşam karanlığıyla örtüldüğü bu vakitte, bunca emeğe rağmen İstanbul "açlığımızın şehri" olarak nitelendirilir. Gün boyu çalışarak üreten kalabalıklar, gece olunca "ferahlık veren meydanları" doldurmaktadır. Üretmenin verdiği huzur ve güvenle "iyi şeylere hasret", "güzel günlere

⁴¹ İlhan Berk. a.g.e. s.21

⁴² Ramazan Korkmaz. (2017). "Romanda Mekânın Poetiği". *Romanda Mekân*, Ankara: Akçağ Yayınları.s.9

⁴³ Martin Heidegger. (2008). *Düşüncenin Çağırıldığı*. İstanbul: Say Yayınları. s.77-79

⁴⁴ Kanakis Leledakis. (2000). *Toplum ve Bilinçdışı*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları. s.211

⁴⁵ İlhan Berk. a.g.e. s.24

inanmış” bu çalışkan İstanbul halkı, seyrettikleri denizde ve gökyüzünde “*hürriyet*”i düşlemektedir.

Bütün gün çalışmanın verdiği yorgunlukla yattıkları gibi uyuyacak olan bu insanlar, manevi meseleleri bile düşünecek vakitleri olmadan bir günü uykuyla bitirirler: “*Allah’i düşünmeyi işsiz güçsüz insanlara bırakmışlardır.*”⁴⁶ Şair, sanki bu dizesiyle bütün manevi kurumların bir boş zaman meşgalesi olduğunu sezdirmek istemektedir; zira çalışanların bedenî ve zihnî çabaları sadece tüm gün çalışmaya yetmektedir. Her gün aynı işi yapmanın verdiği monotonluk hissi, katı maddelerle temas hâlinde olma zorunluluğu, çalışma süresinin uzunluğu giderek onları daha çok yıpratmakta, bunun sonucu olarak da bu kısır döngü, işçilerin hem ailevi hem toplumsal yaşamla ilgili kabiliyetlerini köreltmektedir.⁴⁷ Nihayet gecenin herkesi örten kara örtüsü, tüm gün çalışan insanların hem üzerleri hem de zihinlerini örterek onları rahatlatmaktadır; fakat gece, herkes için uyku vakti değildir. Nitekim şehrin karanlıklara gömüldüğü vakitlerde muharrirler çıkacak gazeteleri hazırlamakta, suçlular fırsat kollamakta, idamlık mahkûmlar için darağaçları hazırlanmaktadır. Çalışma ve emeğin değerine inanan şair, gece uyumayanlardan hoşlanmaz. İnsanların hep birlikte geceleri uyumalarını ve sabah erkenden kalkarak işlerinin başında olmalarına taraftardır.

Çalışmayı ve emeği sağlam bir toplumsal yaşamın en önemli değeri olarak gören şair için yaşamın kendisi, bizatihi değerlidir. En büyük değeri “*dünyada olmak*” olarak vurgulayan şair, diğer bütün değerlerin yaşam sevinciyle mümkün olacağını hissettirmektedir. Şiir boyunca bazı fiilleri (görüyorum, bilmiyorlar, sevmiyorum, yürüyorum, düşünürüm...) özellikle vurgulayan şair, hayat sevgisinin yüceltildiği dizelerden sonra “*işlerine giden insanları*”n verdiği hazzı, “*tekrardan seyredeceğiz*”⁴⁸ ifadesiyle kolektif bir bilince dönüştürme peşindedir. Yorgunlukları silen bir geceden sonra tüm İstanbul, çalışma ve üretmenin hazzıyla yollara düşmüştür. Marks’ın *Manifesto*’sunda bir paradoks olarak görülen Burjuva⁴⁹ ile ilgili tespitleri bizi şaşırtmamalıdır. Tarihteki en köklü devrimci rolü oynadığına inandığı Burjuvazinin emeğiyle büyük ilerlemeler gösteren insanlık, bu sınıfın artık üretici değil de sömürüye başladığı dönemde dönüştürme rolünü işçi sınıfına vermektedir. Dolayısıyla Marks için esas öge, çalışan, hareket eden, toprağı işleyen, iletişimde bulunan, doğayı ve kendilerini örgütleyen ve yeniden örgütleyen insanlardır. O, yeni hayat ve eylem biçimlerini besleyen aktif ve yaratıcı süreçlerle heyecanlanır.⁵⁰ Berk’in işçi ve esnaflara yönelik tavrı da Marks’ın paralelindedir. O da çalışan yığınları, sahip oldukları potansiyel ve neden oldukları toplumsal dönüşümleri bakımından önemsemekte ve yeni bir yaşamın kolektif mimarları olarak görmektedir.

İstanbul’u panoramik bütün mekânları ve vakitleriyle gözlemlemeye ve betimlemeye çalışan şair, surların dışındaki “*aç fakir İstanbul*”u seyretmeye koyulur. Gözlemediği “*fukara halk*”, “*yorgun düşünceli yüzleriyle*” işlerini yapacak; fakat “*birtakım insanların*

⁴⁶ İlhan Berk. *a.g.e.* s.25

⁴⁷ Maurice Halbwachs. (2019). *Toplumsal Sınıfların Psikolojisi*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık. s.115

⁴⁸ İlhan Berk. *a.g.e.* s.28

⁴⁹ 18. Yüzyılın sonuna dek erken dönem şehirli Avrupa’nın serbest meslek erbabı küçük işletmecileri kapsıyorken, bir yüzyıl sonra orta ve alt düzey beyaz yakalı çalışanlar; 19 yüzyıl boyunca da mülk sahibi ve eğitilmiş burjuvazi olarak artık hâkim sınıf hâline gelmiştir. Mülkiyetle kültürü buluşturarak yükselen bu sınıf artık “konfor” peşindedir. Bkz: Franco Moretti. (2015). *Burjuva*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.11-12

⁵⁰ Marshall Berman. (2017). *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.133

elindeki" İstanbul'da emekleri yeniden "katledilecek" ve girilen bu fasit dairenin verdiği "efkâr", şairi karamsarlığa itecektir. Emeğin özgürleşmesi, insanın kendi emeğine yabancılaşmadan ürettiğini tüketerek mutlu olmasının önündeki tüm maddi ve manevi kurumlar, zayıflama belirtisi göstermediği gibi yoksul halk da bu fasit daireyi kırarak bilinçten yoksundur: "Bu şehir aşktan değil şehvetten düşüp gebermeye hazır."⁵¹ Hegel, efendi-köle diyalektiğinde kendisinin bilincinde olmanın temel önkoşulu olarak isteği gösterir. İstekten doğmuş olan eylemin, isteği gidermeye yöneleceğini ve bunun içinse istenen nesnenin ya olumsuzlamasıyla ya tahrip edilmesiyle ya da en azından dönüşüme uğratılmasıyla gerçekleşebileceğini ifade eder.⁵² Bu dönüşümü sağlayan doyuma ulaşmamış istek, kendini aşarak isteğine ulaşınca bir başka "Ben" olacaktır. İşte bu aşma eylemi hem bir bilincin hem de olumsuzlayıcı bir eylemin sonucunda gerçekleşecektir. Böylece bağımlı varlık olan köle, belli bir amaçla yapılan eylemle –çalışmayla- nesneyi dönüştürerek kendini eğitir ve doğayı biçimlendirirken kendini de biçimlendirir.⁵³ Dolayısıyla verili olanı aşan "ben", kendi kendini gerçekleştirdikten sonra engelleyeni/efendiyi yenerek insansal gerçekliğini oluşturur. İlhan Berk'in çalışan yığınlarında gördüğü gerçeklik işte bu isteğe sahip olma potansiyelidir. Her şeye rağmen şiir öznesi, "nefes nefese geçen" işçi kabilelerini görünce rahatlamakta ve geleceğe dair umut dolu sesler duymaktadır:

"Uzun fakat ölümsüz bir uykudan sonra
Yeniden çalışan insanların sesleri
Ovalar denizler üstünde
Demir dövenin ray döşeyenin
O erkek sesi sonsuz çalışmanın
Yedi tepeden birden"⁵⁴

Şair, şiirin sonlarında İstanbul'u muhatap alarak yüksek bir inançla ona yeni bir geleceği müjdelemektedir. Kulağında "çalışan insanların" sesleriyle İstanbul'u birazdan bütün kirlerinden arındıracak bir yağmur, "sarı bir ışık altında uyuyan çocukların sokağı" nı temizlemek için tetiktedir. Bir zamanlar "demir parmaklıklar arkasında" seyrettiği "katlıkların hürriyetsizliklerin" esiri olan, "gösterişsiz halkın", "büyük emeğin", "çalışan insanların" varlığıyla güzelleşen ve uğruna türkü yakılan, destan düzülen İstanbul, Tevfik Fikret'in *Sis* 'te "menfur ve mel'un" bir şehir olarak tasvir ettiği⁵⁵ eski köhnemiş yaşamın bağlarından kurtularak sevinçli günlere ulaştırılmak istenmektedir. Şiir öznesi, "çalışkan halkın şehri" olarak nitelendirdiği İstanbul'a kimsenin hak ettiği değeri vermediğini haykırır. Tarih boyunca sevilen; fakat sevdikleri tarafından da "yeni zincir"lerle bağlanan İstanbul, bu yönüyle şehirlerin "en bahtsız"ıdır. Şair, yeni bir yaşamın bilincine varmış insanlarıyla "eski" kalan İstanbul'u dolayısıyla İstanbul halkını uyandırmak ve yeni yaşamın müjdesiyle kurtuluşa çağırılmaktadır. İstanbul, bu müjdeyle "zincirlere", "kara günlere" topyekün "paydos" diyecek ve "bundan böyle" "kurtuluş"a erecektir.

⁵¹ İlhan Berk. *a.g.e.* s.29

⁵² Alexandre Kojève. (2000). *Hegel Felsefesine Giriş*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s.80

⁵³ Tülin Bümin. (2016). *Hegel*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s.43

⁵⁴ İlhan Berk. *a.g.e.* s.30

⁵⁵ Mehmet Kaplan. (2010). *Şiir Tahlilleri I*. İstanbul: Dergâh Yayınları. s.110

Modernitenin doğuşuyla birlikte kendini tüm evrenin merkezi sayan insanın, kendi kurduğu mekânda mutlu olma arzusu ve hayalini ifade eden⁵⁶ ütopya, aynı zamanda farklı ilişkilerle yönünü ve konumunu kaybetmiş insanoğlunun varoluşsal arayışına da cevap verir. Özellikle kent üzerine kurgulanmış modern yaşamın insana dayattığı zoraki çalışma koşulları, doğadan uzak yaşam tarzı, geniş insan yığınlarını bir karamsarlığa itmiş ve yaşanılan düzenin kölesi ve kentin mahkûmu yapmıştır. Emeğine yabancılaşmış işçi ve zanaatkarların tekeli bir yaşam biçimine zorlanması, arzu ile doyum arasındaki boşluğun niceliği derecesinde bir arayışa yönlendirecektir. Toplumlar, geleceğe dair umudunu tümüyle kaybetmediği için daima bir kurtarıcı veya bir mutlu ülke özlemi yaratırlar. Şairin İstanbul'a dair beklentisi de bu bağlamda şekillenir. Baştan başa bir emekçi kenti olan İstanbul, “*efendi-köle diyalektiği*” gereğince potansiyelindeki değiştirme azmiyle önce kendini sömürenleri olumsuzlayacak, sonra da mutlu kenti inşa edecektir; zira Hegel’in ifadesiyle çalışma nesneyi yaratırken, bir özbilinç olarak insanı da yaratır.⁵⁷

Sonuç

Sosyolojinin peşine düştüğü toplumsal gerçeklikle edebiyatın zorunlu amacı olan estetiğin ilgi alanına giren bir eserin iki farklı disiplin için tatmin edici nitelikte olması, edebiyat sosyolojisi bakımından bir şanstır. Genellikle romanlarda kesişen bu ortak beklenti, Berk’in *İstanbul* şiirine rahatlıkla yönelebilir. Toplumcu gerçekçi bir kaygıyla yazdığı bu uzun manzumede şair, İstanbul’da tanık olduğu mekân ve insan unsuruna ait gözlemlere yer verir. Toplumcu perspektifin verdiği imkânlarla işçilerin ve emeğiyle geçinen esnafın çalışma hayatına dair izlenimlerini aktaran şairin hayranlık duyduğu bu insanlar, elbette toplumsal bir düzlemde gerçekleşen ilişkilerle verilir. Emeğin kutsallığından, dünyayı değiştirecek potansiyele sahip çalışma bilincinden yoksun olan bu çalış(k)an yığınlar, sabahtan akşama kadar iş mücadelesiyle yaşanabilir bir dünyanın koşullarını üretmektedirler. Sağlam bir gözlem üzerine temellenen düşünsel retorik, farklı imge ve eğretilmelerle okuyucunun zihnine bol çağrışımlı bir tematik harita çıkarır. Eylemlerin ağırlıkta olduğu mekân ve insan tasvirleri, şairin dünya görüşüyle biçimlenerek yansıtılmıştır. Üretmeye ve var etmeye koşan emektar yığınlarıyla bu kadim *kent*, ona asıl anlamını veren tarihiyle birlikte insani değerler üzerinden yeniden inşa edilecektir. Şair, bu insanın işyerlerinde sabahtan akşama kadar biteviye çalışan insanların bilinçlenmesiyle mümkün olacağını hissettirmektedir. Böylelikle hem İstanbul hem de İstanbul’u var eden yığınlar özgürleşecektir.

⁵⁶ Hakan Çörekçiöğlü. (2015). *Modernite ve Ütopya*. İstanbul: Sentez Yayıncılık. s.9

⁵⁷ Tülin Bumin, a.g.e. s.43

Kaynaklar

- Alver, Köksal. (2012). *Edebiyat Sosyolojisi*. Ankara: Hece Yayınları.
- Ayral, Cüneyd. (1981). "İlhan Berk'le Cehennem İlişkileri Üzerine Söyleşi". *Oluşum Dergisi*.
- Bauman, Zygmunt. (2017). *Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına mıdır?* İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Begel, Egon Ernest. (1996). "Kentlerin Doğuşu". *Cogito*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 7-16.
- Berk, İlhan. (2018). *Eşik 1947-1975*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Berman, Marshall. (2017). *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bezirci, Asım. (2005). *İkinci Yeni Olayı*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Blanchot, Maurice. (1993). *Yazınsal Uzam*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bümin, Tülin. (2016). *Hegel*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çörekçioğlu, Hakan. (2015). *Modernite ve Ütopya*. İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- De Stael, Madame. (1989). *Edebiyata Dair*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Escarpit, Robert. (2006). "Edebiyat Sosyolojisi". *Edebiyat Sosyolojisi*, Ankara: Hece Yay.
- Giddens, Anthony. (2016). *Modernliğin Sonuçları*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Goldmann, Lucien. (2005). *Roman Sosyolojisi*. Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Halbwachs, Maurice. (2019). *Toplumsal Sınıfların Psikolojisi*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Heidegger, Martin. (2008). *Düşüncenin Çağırıldığı*. İstanbul: Say Yayınları.
- İnce, Özdemir. (2011). *Şiir ve Gerçeklik*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Kaplan, Mehmet. (2010). *Şiir Tahlilleri I*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kojève, Alexandre. (2000). *Hegel Felsefesine Giriş*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Korkmaz, Ramazan. (2017). "Romanda Mekânın Poetiği". *Romanda Mekân*, Ankara: Akçağ, 9-26.
- Köseihal, Nurettin Şazi. (1967). "Edebiyat Sosyolojisine Giriş". *Sosyoloji Dergisi*, 19-20.
- Lanson, Gustave. (2017). *Edebiyat Tarihinde Usul*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Leledakis, Kanakis. (2000). *Toplum ve Bilinçdışı*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Lenin, V. I. (2003). *Devrimin Aynası Tolstoy*. İstanbul: YGS Yayınları.
- Marks, Karl. (2017). *1844 El Yazmaları*. İstanbul: Birikim Kitapları.
- Marks, Karl. (2011). *Ekonomi Politüğün Eleştirisine Katkı*. Ankara: Sol Yayınları.
- Marks, Karl-Engels, Friedrich. (2015). *Komünist Manifesto*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Michaud, Guy. (2012). "Bir Disiplin Olarak Edebiyat Sosyolojisinin Kurulması". *Edebiyat Sosyolojisi*, Ankara: Hece Yayınları.
- Moretti, Franco. (2015). *Burjuva*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Namık Kemal. (1310). *Celâleddin Harzemşâh*. İstanbul: Kanun-u Esasi Matbaası.
- Özcan, Tarık. (2017). *Aykırı ve Şair İlhan Berk*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Parla, Jale. (2015). *Don Kişot'tan Bugüne Roman*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Platon. (2007). *Yasalar*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Read, Herbert. (2018). *Sanat ve Toplum*. İstanbul: Hayalperest Yayınları.
- Simmel, Georg. (2015). *Bireysellik ve Kültür*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Sweezy, Paul. (2015). "Manifesto'nun Tarihsel Önemi". *Komünist Manifesto*, İstanbul: Yordam Kitap.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. (1988). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Wellek, René-Warren, Austin. (2011). *Edebiyat Teorisi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

